

Тема 10. Еколого-економічна оцінка управлінських рішень у землекористуванні

План

1. Економічна ефективність використання земельних ресурсів.
2. Екологічна ефективність використання земельних ресурсів.

Сучасна проблематика раціонального та екологобезпечного землекористування широко досліджується у працях науковців, оскільки завдання ефективного використання земель сільськогосподарського призначення є одним з пріоритетних у формуванні сталого розвитку аграрної галузі національного господарства. До того ж про актуальність питання раціонального використання земельних ресурсів зазначається у концепції сталого розвитку, яка прийнята в червні 1992 року у Ріо-де-Жанейро на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку. Серед важливих документів прийнято «Порядок денний на XXI століття», в якому вказувалось на необхідність орієнтації світового співтовариства на розв'язання еколого-економічних і соціально-економічних проблем близького майбутнього. У цьому документі у розділі «Збереження і раціональне використання природних ресурсів» акцентується увага на раціональному використанні земельних ресурсів.

Варто зазначити, що дослідженню питання раціонального використання земельних ресурсів у наукових працях присвячено багато уваги, але єдиного трактування поняття «раціональне використання земель» немає. Термін «раціональність» (від лат. *ratio* – розум) означає спрямованість до кращого, мудрішого і доцільного застосування чого-небудь, для досягнення мети чи задоволення потреб з використанням мінімуму ресурсів. Відповідно раціональне землекористування – це економічно й екологічно обґрунтоване здійснення цілей при веденні сільськогосподарського виробництва з дотриманням вимог охорони земель та оптимальної взаємодії з природними факторами.

Поняття «раціональне використання земель», розроблене ще в радянський період, з часом уточнювалось і змінювалось, включаючи в себе нові складові та характеристики. На сучасному етапі розвитку продуктивних сил раціональне використання земель сільськогосподарського призначення передбачає поєднання економічної та екологічної складових землекористування. Врахування економічної складової раціонального сільськогосподарського землекористування зумовлюється завданнями самої економічної науки. Адже економічна теорія – це наука про використання суспільством обмежених природних ресурсів (землі), для виробництва різних товарів з подальшим їх обміном. Виділення екологічної складової пояснюється тим, що земля є таким природним ресурсом, від стану якого залежить екологічна стабільність як регіону, так і держави в цілому. Крім того нарощування темпів та масштабів матеріального виробництва без урахування екологічних факторів, критеріїв, обмежень і вимог призведе до екологічної кризи.

На провідну роль економічної складової при визначенні раціонального землекористування вказують Черевко Г.В. та Яцків М.І.: «Раціональне землекористування означає максимальне залучення до господарського обігу всіх земель та їх ефективне використання за основним цільовим призначенням, створення найсприятливіших умов для високої продуктивності сільськогосподарських угідь і одержання на одиницю площі максимальної кількості продукції за найменших витрат праці та коштів».

А от Трегобчук В.М. акцентує увагу на необхідності врахування екологічних інтересів і зазначає, що «в агропромисловому виробництві взаємоузгодження інтересів і вимог екології та економіки має особливе значення, оскільки тут господарська діяльність здійснюється на величезних територіях, прямо й безпосередньо пов'язана з використанням природних і біологічних ресурсів, втручанням в екологічні системи».

На поєднанні економічної та екологічної складових у раціональному використанні сільськогосподарських угідь наголошує Шилепницький І.О. Автор вважає, що суть такого землекористування полягає в отриманні високих сталих урожаїв вирощуваних культур за умов мінімізації затрат на одиницю

продукції, збереженні і примноженні продуктивної сили землі як аграрного ресурсу, її охороні та захисті як складової довкілля, відтворення корисних властивостей ґрунтового покриву.

Науковці Інституту аграрної економіки УААН України на чолі з Федоровим М.М. раціональним землекористуванням вважають таке використання земель, яке забезпечує науково обґрунтований економічний ефект господарювання і при цьому поліпшує родючість ґрунтів і екологічний стан навколишнього середовища. Під охороною земель вчені розуміють здійснення комплексу організаційно-економічних заходів, спрямованих на збереження і відтворення родючих ґрунтів, екологічно збалансованих ландшафтів, поліпшення інших корисних властивостей землі і навколишнього середовища. Федоров М.М. зазначає, що для забезпечення заходів, які складають систему раціонального використання і охорони земель, землевласники і землекористувачі зобов'язані ефективно використовувати землю відповідно до цільового призначення, підвищувати родючість ґрунтів, застосовувати природоохоронні технології виробництва, не допускати погіршення екологічної ситуації на території у результаті своєї господарської діяльності.

Також на взаємозв'язок понять раціонального використання та охорони земельних ресурсів вказує Дідковська Л.І., яка зазначає, що вони уособлюють в собі складну систему екологічних, економічних і соціальних заходів з оптимізації організації використання земельних ресурсів, які спрямовані на підвищення економічної ефективності та екологічної безпеки землекористування за рахунок вирішення питань природоохоронного, ресурсозберігаючого, відтворювального характеру, тобто всебічної охорони ґрунтів і відтворення їх родючості.

Отже, поняття «охорона земель» і «раціональне використання земель» не варто ототожнювати та розмежовувати. Адже вони знаходяться в характерному взаємозв'язку, який полягає у тому, що раціональне використання земель є однією з форм їхньої охорони.

Таким чином, враховуючи вищенаведені фактори, раціональним використання земельних ресурсів можна вважати тільки у разі збереження та підвищення продуктивності земель при їх використанні; врахування природних умов і властивостей конкретних земельних ділянок; досягнення високої ефективності суспільного виробництва, при якому одержують на одиницю площі максимальну кількість продукції за найменших витрат праці та коштів.

Варто підкреслити, що раціональне використання земельних ресурсів має соціальне значення, адже стратегічним завданням, яке стоїть перед нашою державою є перехід агропромислового комплексу на шлях екологічно безпечного розвитку у напрямку підвищення рівня продовольчої безпеки держави на основі нарощування виробництва власних продуктів харчування у достатній кількості, поліпшення їх якісних характеристик, а також забезпечення більшої доступності кожної людини до продовольчих ресурсів для здорового харчування, бо здоров'я нації забезпечує добробут суспільства та високий рівень розвитку держави

Поряд із терміном «раціональне використання земель» вживаються також поняття «екологічно безпечне використання земель» і «ефективне використання земель».

Екологобезпечне використання земель – одна зі складових системи їх раціонального використання. Сутність екологобезпечного сільськогосподарського землекористування полягає у збереженні земельно-ресурсного потенціалу у стані, що не перевищує межі допустимих екологічних порушень. З практичного погляду його можна визначити як процес, що охоплює комплекс методів і прийомів, спрямованих на забезпечення економічно вигідного використання сільськогосподарських земель, їх збереження і відтворення та поліпшення їх екологічного стану. Тобто, це процес використання земель, який, насамперед, передбачає збереження екологічних особливостей виробництва продукції землеробства, а також розширене відтворення родючості ґрунтів формуванням системи ґрунтозахисних і природоохоронних заходів (вдосконалення структури сільськогосподарських угідь та посівних площ, боротьба з ерозією, науково

обґрунтовані норми внесення добрив, ґрунтозахисний обробіток земель, мінімізація техногенного впливу на ґрунти, застосування біологічних методів захисту рослин тощо).

Щодо ефективності використання земель, то вона є головною умовою життєдіяльності суспільства, його сталого економічного розвитку, стрижнем забезпечення продовольчої й екологічної безпеки держави. Під поняттям «ефективність» розуміють як максимально досягнутий результат при мінімальних витратах, необхідних для його одержання. З метою забезпечення ефективного використання землі, природа якої характеризується двоїстістю (вона є природним і економічним ресурсом), Русан В.М. пропонує враховувати еколого-економічний механізм раціонального сільськогосподарського землекористування. До економічної складової автор відносить всі регулятори впливу на землекористувачів, метою яких є стимулювання їх діяльності до раціонального використання земельних ресурсів. Завданням екологічної складової автор визначає «формування ощадливого ставлення до такого унікального природного ресурсу, як земля». Русан В.М. визначив сукупність економічних та екологічних заходів щодо регулювання взаємозв'язків між природою і суспільством з приводу використання землі в економічній сфері одночасно як предмет і засіб праці та природний ресурс (рис.).

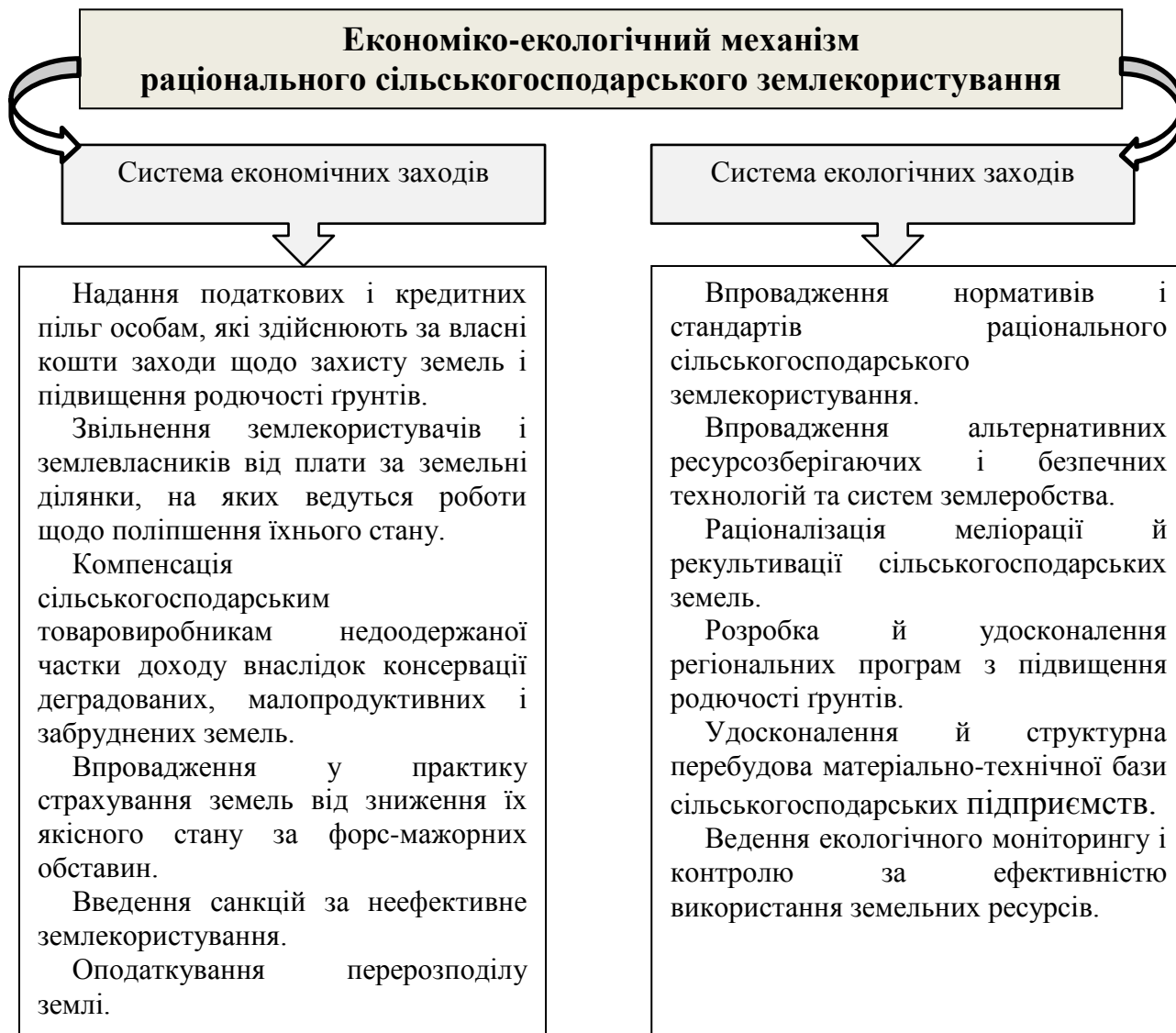

Рисунок – Економіко-екологічний механізм раціонального сільськогосподарського землекористування

Наведені екологічні та економічні заходи формування раціонального сільськогосподарського землекористування повинні враховувати специфіку місцевих ґрунтово-кліматичних особливостей та регіональну спеціалізацію сільського господарства. Крім того, зазначений механізм буде дієвим тільки тоді, коли ґрунтуватиметься на наступних принципах:

- пріоритетність екологічної складової над економічною, екологічних критеріїв, показників і вимог над економічними;
- інтеграція економічного й екологічного підходів до розвитку та розміщення агропромислового виробництва;

- раціональне поєднання галузевого та територіального землекористування, встановлення відповідальності за розв'язання ресурсно-екологічних проблем на землекористувачів і забруднювачів, місцеві органи державної влади й управління;

- ефективне використання ринкових і державних економічних інструментів та адміністративних важелів регулювання екологічних відносин у землекористуванні.

раціональне використання землі ґрунтується на досягненні максимального ефекту у здійсненні мети землекористування, з урахуванням корисної взаємодії землі з іншими природними факторами і при охороні землі у процесі використання як специфічної складової будь-якої діяльності. А оскільки, внаслідок реформування земельних відносин на ефективність використання земель у сільському господарстві діють як позитивні, так і екологічно-дестабілізуючі чинники, для ґрунтового аналізу впливу цих чинників першочерговим є обчислення економічних показників (табл.).

Отже, ефективне використання земель – це виважене, науково обґрунтоване, планове, із врахуванням довгострокових інтересів суспільства, використання земель, при якому отримують максимальну користь при мінімальних витратах. Економічна ефективність землекористування у сільському господарстві виражена системою показників, що характеризують, як ефективність використання всіх закріплених за господарством земельних ресурсів, так і ефективність окремих її видів.

Таблиця – Показники економічної ефективності використання земельних ресурсів

Показник	Характеристика
Темп приросту валової продукції	демонструє приріст валової продукції за певний період
Темп приросту посівних площ	демонструє приріст посівних площ за певний період
Урожайність	демонструє натуральну віддачу земельних ресурсів
Темп приросту прибутку від реалізації сільгосппродукції та послуг	демонструє динаміку накопичення власного капіталу та власного збагачення засновників

Питома продуктивність землі	дає порівняльну оцінку використання землі різних форм господарювання
Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності	демонструє масу прибутку, що припадає на масу витрат
Додана вартість на 1 га сільгоспугідь	демонструє суму доданої вартості на одиницю земельних ресурсів
Ставка орендної плати	демонструє питому вагу нормативної оцінки землі, що сплачується як орендна плата орендодавцеві
Питома вага багаторічних насаджень у структурі сільгоспугідь	демонструє можливості до найбільш витратного виду аграрної діяльності, що залучає до обігу більший перелік земель за якісними та кількісними характеристиками
Темп приросту урожайності	демонструє приріст урожайності за певний період
Землевіддача (без урахування вартості земельних угідь)	демонструє питому доходність всього аграрного сектора економіки
Землевіддача (з урахуванням вартості земельних угідь)	демонструє норму доходу за нормативною оцінкою (ринковою вартістю) землі
Додаткова продукція, отримана в результаті поліпшення культури землеробства	демонструє наслідки довготривалої капіталізації
Маса прибутку на 1000 грн вартості (нормативної оцінки) землі	демонструє масу прибутку на одиницю вартості (нормативної оцінки) землі
Питома вага сільськогосподарських земель у приватній власності	демонструє частку сільськогосподарських земель, що обробляються в особистих селянських, фермерських і приватних господарствах
Вартість додаткової продукції, отриманої за оптимальними попередниками	демонструє абсолютний приріст продукції за експертними оцінками оптимальності сівозмін

Аналіз стану використання земельних ресурсів аграрних підприємств складається з послідовних етапів: визначення складу та структури сільськогосподарських угідь (загальна земельна площа, площа ріллі, сінокосів, пасовищ, багаторічних насаджень, наявності зрошуваних чи осушених земель); визначення складу та структури посівних площ (площі посіву зернових та зернобобових, технічних, кормових та інших культур) [40]. Дані показники мають суттєвий вплив на результати господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників.

Важливим є визначення рівня інтенсивності використання земельних угідь. Для цього розраховують: ступінь господарського використання землі, яка розраховується діленням площі сільськогосподарських угідь на всю земельну площу господарства; показник рівня розораності, що визначається як частка від ділення площі ріллі на загальну земельну площу сільськогосподарських угідь

підприємства; питому вагу інтенсивних культур. Показники економічної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств, в основному, базуються на розрахунках, пов'язаних із площами сільськогосподарських угідь чи ріллі, і поділяються на натуральні та вартісні

Екологічна ефективність землекористування проявляється у: зменшенні витрат на ліквідацію наслідків надмірного антропогенного навантаження на природне середовище в процесі ведення землеробства; забезпеченні умов для відтворення продуктивного потенціалу сільськогосподарських земель відповідно до вимог еколого-економічного землекористування; виробництві екологічно безпечної продукції. До її показників більшість науковців відносять обсяги й структуру капіталовкладень, поточних витрат на відтворення родючості ґрунтів, динаміку їх якісного та кількісного стану, рівень інтенсивності землекористування. Крім того, ряд учених досліджує екологічну ефективність використання, відтворення й охорони земельних ресурсів за допомогою системи таких показників, як: коефіцієнт екологічної активності, тобто співвідношення між науково обґрунтованими нормативами або показниками екологічної ефективності заходів і фактичними; динаміка витрат на збереження гумусу та окремих елементів живлення рослин у ґрунтах; динаміка агроекологічного стану продуктивних сільськогосподарських угідь; темпи відтворення природного стану продуктивних земель; динаміка впровадження прогресивних технологій.

Враховуючи об'єктивність екологічних законів варто розраховувати такі показниками, як коефіцієнт екологічної стабільності території та екологічного впливу угідь на навколишні землі. Так, коефіцієнт екологічної стабільності території дозволяє оцінити цілісність екологічного потенціалу агроландшафтів, здатність протистояти чинникам антропогенного навантаження, зберігаючи саморегулюючі властивості. Його визначають за формулою:

$$K_{\text{ек. ст.}} = \frac{\sum K_{\text{ст. у.}} \times P_i}{\sum P_i} \times K,$$

де $K_{\text{ек. ст.}}$ – коефіцієнт екологічної стабільності землекористування;

$K_{\text{ст. у.}}$ – коефіцієнт екологічної стабільності угіддя (уточнений) i -го виду;

P_i – площа угіддя i -го виду;

К – коефіцієнт морфологічної стабільності рельєфу (К = 1,0 – для стабільних територій і К = 0,7 – для нестабільних територій).

Коефіцієнт антропогенного навантаження характеризує ширину впливу людської діяльності на стан довкілля й визначається наступним чином:

$$K_{\text{а.н.}} = \frac{\sum P \times B}{\sum P},$$

де $K_{\text{а.н.}}$ – коефіцієнт антропогенного навантаження;

P – площа земель із відповідним рівнем антропогенного навантаження, га;

B – бал відповідної площі з певним рівнем антропогенного навантаження.

Аналіз сукупності показників ефективності використання земельних ресурсів дає підстави поділити їх на 4 групи: перша характеризує економічну ефективність, друга – технологічну, третя – соціальну, четверта – екологічну (рис.).

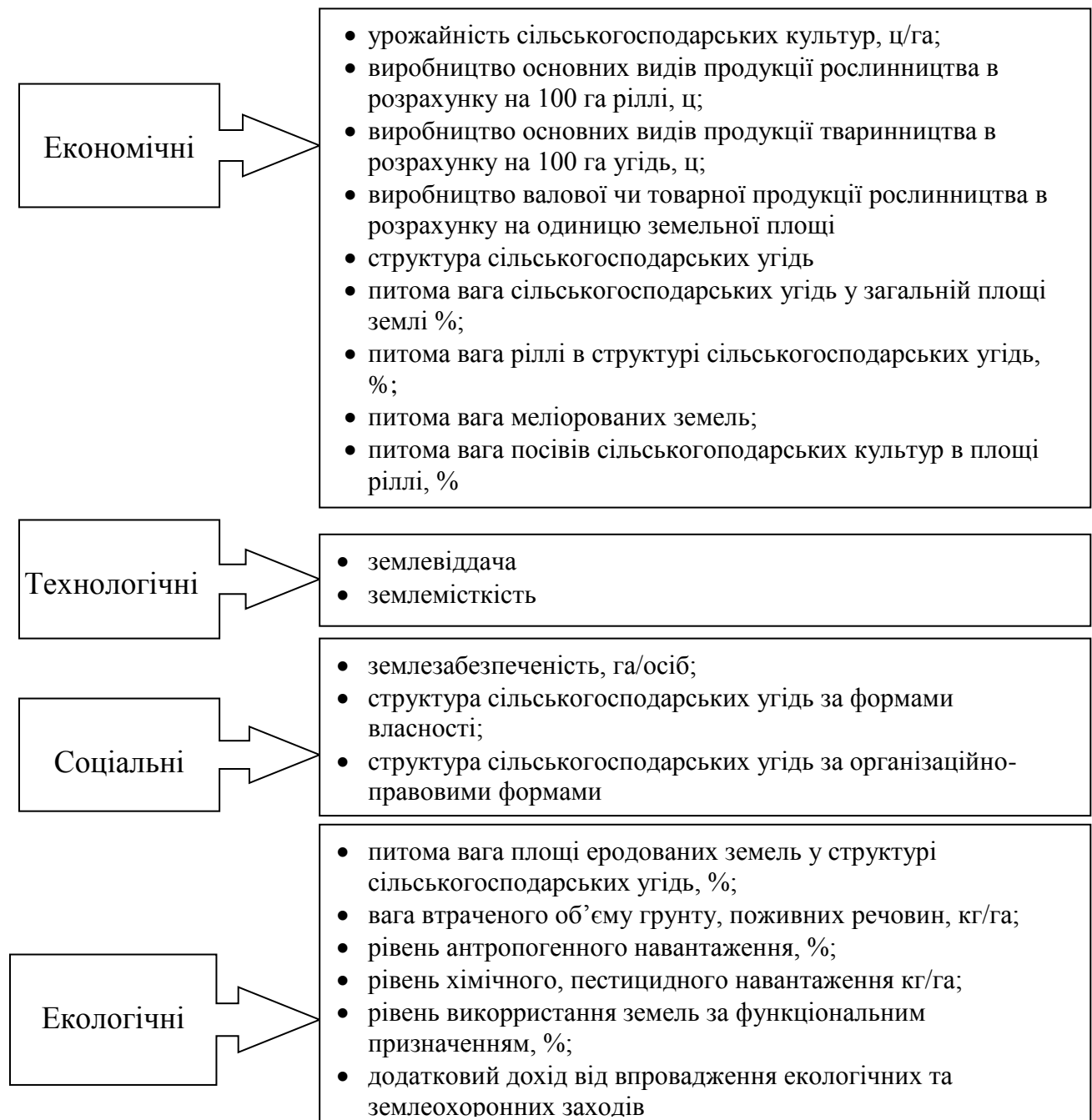

Рисунок – Групи показників ефективності використання сільськогосподарських земель

Перехід на засади сталого розвитку обґрунтовує необхідність у знаходженні оптимуму між екологічним, економічним, технологічним та соціальним ефектами. Аналізуючи існуючі погляди на методичне забезпечення цього процесу, можна зробити висновок про пріоритетність визначення еколого-економічної ефективності використання сільськогосподарських земель. На нашу думку, зміст даного поняття криється в результативності комплексу заходів раціоналізації господарювання на землі, що виявляється у відтворенні

родючості ґрунтового покриву земельних ділянок та одержанні сталих врожаїв сільськогосподарських культур, здатних задовольнити суспільні потреби. При цьому показники еколого-економічної ефективності землекористування відображають багатофакторний взаємозв'язок екологічних та економічних процесів у землеробстві, тому для повноти її визначення необхідно застосовувати системний підхід.

Раціональне та екологічно безпечне використання земельних ресурсів являє собою комплексну проблему, яка включає правовий, соціально-економічний, технологічний, організаційно-територіальний і екологічний аспекти. Жоден з них окремо не може забезпечити раціонального та екологічно сталого рівня використання земельних ресурсів.